

Predslov

Exkomunikácia Hannah Arendtovej

Isaiah Berlin, prominentný filozof a historik myslenia, navštívil v decembri 1966 svojho priateľa Edmunda Wilsona, známeho amerického esejistu a kritika. V zázname z Wilsonovho denníka sa píše o hádke s hosťom. „Berlin má agresívne, niekedy až iracionálne predsudky voči ľuďom,“ zaznamenal si Wilson. „Napríklad voči Hannah Arendtovej, hoci nikdy nečítal jej knihu o Eichmannovi.“ V spomienke uverejnenej v *Yale Review* v roku 1987 Berlin vyčítal presne to isté Wilsonovi. V roku 1991 to rozviedol v rozhovore s editorom Wilsonovho denníka.¹ Výsledok tohto sporu nepoznáme. Ale jedno vieme: Aj tri roky po prvom vydaní diela Hannah Arendtovej *Eichmann v Jeruzaleme: Správa o banalite zla* ešte stále zúrila občianska vojna medzi intelektuálmi v Spojených štátoch a v Európe. Anthony Grafton (nar. 1950, popredný americký historik dejín ranej modernej Európy, člen Britskej akadémie a v rokoch 2011/ 2012 prezident Americkej asociácie historikov – pozn. prekl.) neskôr napísal, že žiadna téma nefascinovala a súčasne nevyvolávala také spory a vážne debaty ako séria článkov Hannah Arendtovej v časopise *The New Yorker* o súde s Eichmannom, z ktorých sa neskôr zrodila kniha. Aj tri roky po vydaní vyvolávala medzi čitateľmi hlboké rozpory. Už dávno žiadna iná kniha nevzbudzovala také vášne. Židovský establišment v Amerike autorku

svojím spôsobom exkomunikoval. Spory sa v podstate nikdy neurovnali. Ako to už býva v takýchto prípadoch, na chvíľu to utíchne, potom začne bublať, až znovu vybuchne. Vari nie je náhoda, že sa Arendtovej kniha číta aj dnes, v čase nanajvýš spornej vojny v Iraku (tento predslov prvýkrát vyšiel vo vydání knihy z roku 2006 – pozn. prekl.). Napokon, celkovo sa jej predalo takmer tristo tisíc výtlačkov.

Eichmann v Jeruzaleme neprestáva priťahovať nových čitateľov a interpretov aj v Európe. V Izraeli, kde sa holokaust dlho vnímal jednoducho ako kulminácia dlhej neprerušovanej línie antisemitizmu od faraónov cez Nabuchodonozora po Hitlera a Arafata – takto to chcel architekt zinscenovaného súdneho procesu z roku 1960 David Ben Gurion –, signalizuje rastúci záujem mladých ľudí o túto knihu, že hľadajú iný pohľad. Nový hebrejský preklad sa nedávno dočkal značného uznania. Problém mnohých Izraelčanov v minulosti s prijatím Arendtovej knihy sa vyvíjal súbežne s ďalším problémom – ktorý Arendtová predvídala –, a to s problémom konfrontácie, morálnej i politickej, s utrpením Palestínčanov. Palestínčania neniesli zodpovednosť za kolaps civilizácie v Európe, no skončilo sa to ich potrestaním.

Pád komunistického totalitarizmu v Európe prispel k obnoveniu záujmu o Arendtovej prácu. Tento záujem znásobilo v posledných rokoch aj vydanie jej rozsiahlej korešpondencie s Karlom Jaspersom, Mary McCarthyovou, Hermannom Brochom, Kurtom Blumenfeldom, Martinom Heideggerom a s jej manželom Heinrichom Blücherom.² V celom svojom rozsahu je svedectvom výnimočného zmyslu pre intelektuálne a nezištné priateľstvo. Arendtovej korešpondencia s Blücherom tiež svedčí o hlbokom, celoživotnom dôvernom manželskom zväzku, ktorý bol pre dvoch prenasledovaných utečencov bezpečným prístanom v temných časoch. „Stále sa mi zdá neuveriteľné, že som našla veľkú lásku a prijala som samú seba,“ napísala Blücherovi

v liste z roku 1937, ktorý patri k najpozoruhodnejším lúboštným listom 20. storočia. „Ale to prvé mám len preto, lebo mám aj to druhé. A konečne tiež viem, čo je to šťastie.“

Tieto listy osvetľujú fascinujúcim svetlom Arendtovej myslenie a niektoré z dôverných pocitov, ktoré ju viedli k napísaniu diela *Eichmann v Jeruzaleme*. „Boli ste jedinou čitateľkou, ktorá pochopila to, čo by som si inak nikdy nepripustila,“ napísala Mary McCarthyovej. „Totiž to, že som túto knihu napísala v čudnom stave eufórie.“ Podobne ako Arendtovej biografická práca *Rahel Varnhagenová: Život židovskej ženy*, ktorú napísala ešte pred emigráciou do Spojených štátov, je *Eichmann v Jeruzaleme* výsostne osobným dielom, ktoré jej pomohlo zbaviť sa ťažkého bremena. Ako Arendtová napísala McCarthyovej, bola to „cura posterior“, odložená liečba bolesti, ktorá ju trápila ako Židovku, bývalú sionistku a bývalú Nemku.³

Hlavné tézy diela *Eichmann v Jeruzaleme* sú zhrnuté (nie veľmi šťastne) v jeho podtitule. Je zvláštne a niekedy nepochopiteľné sledovať vášnivé debaty na túto tému spred štyroch desaťročí. Irving Howe (1920 – 1993, americký židovský literárny a spoločenský kritik, popredný predstaviteľ spoločensko-politickej organizácie Demokratickí socialisti Ameriky, vášnivý odporca sovietskeho totalitarizmu a amerického mccarthizmu – pozn. prekl.) vyhlásil vo svojich memoároch, že polemiku v Amerike do istej miery vyvolal nepotlačiteľný pocit viny, ktorý neovládateľne, hoci zriedkavo (až dodnes) preniká na denné svetlo. Z tohto dôvodu si Howe myslí, že konfrontácia s Arendtovou priniesla aj niečo dobré.

Niektoré z výčítiek na adresu štýlu a tónu prvej verzie Arendtovej knihy uverejnenej v časopise *The New Yorker* boli podložené dôkazmi a preto ich odstránila, napr. charakteristiku Lea Baecka ako židovského „Führera“. Iné boli jasnými lžami. Napríklad tvrdenie, že Arendtová „očistila“ Eichmanna, ale „odsúdila Židov“. Nič takého nenapísala. Ani neútočila na

celý súdny proces, ako sa často argumentovalo. Ona napadla len melodramatickú rétoriku štátneho zástupcu. Podporovala trest smrti vyneseny súdom, no dala by prednosť inej formulácii verdiktu. V rozpore s častými obvineniami nikdy nespochybnila legitímnosť súdu v Izraeli a izraelských sudcov. Ani neprenášala zodpovednosť za vyvražďovanie na samotné obeť, lebo sa „nepostavili na odpor“, ako sa tiež často tvrdilo. V skutočnosti rozhorčene napadla štátneho zástupcu, lebo práve ten si dovoľil tvrdiť niečo také bezcitné. Aj tak si však obvinenie Arendtovej našlo cestu do Encyclopedia Judaica.⁴ Z podobného prameňa je aj falošné obvinenie, že Eichmann podľa nej horlivo konvertoval k „sionizmu“, ba dokonca k „judaizmu“. Od jedného kritika k druhému sa odkazovalo na údajné zmienky o tejto skutočnosti, ktoré sa však v knihe nikto neobťažoval overiť. Spor sa netýkal iba akademických kruhov, no zapojili sa doň mladí i starí historici, filozofi, novinári, ako v prípade Graftonovho otca, kňazi rôznych vierovyznaní, ateisti, predstavitelia spolkov a profesionálni propagandisti. Obvinenia boli často výsostne osobné. Niektoré recenzie boli seriózne, starostlivo podložené a dobre vyargumentované. Iné boli predpojaté, plné osobných invektív, na prekvapujúco banálnej úrovni úbohého osobného ohovárania. Niet pochýb, že po vyše štyridsiatich rokoch už nové generácie odborníkov nevnímajú túto knihu tak kontroverzne a aj voči iným Arendtovej prácam o židovskej histórii, Izraeli a sionizme zaujímajú sviežejší, nezaujatejší postoj.

Esej *Eichmann v Jeruzaleme* je dnes najlepšie čítať v kontexte s inými esejami Arendtovej. Väčšina z nich vyšla dávno pred *Eichmannom* v periodikách (niektoré už nevychádzajú) ako *Menorah Journal*, týždenník v nemeckom jazyku pre utečencov *Aufbau*, ktorý vydávali v New Yorku, ďalej *Review of Politics*, *Jewish Frontier* a *Jewish Social Studies*.⁵ Arendtová v nich vyslovuje presvedčenie (ktoré v *Eichmannovi* vo väčšej časti len

naznačuje), že podobne ako iné nacionalizmy 19. storočia, aj sionizmus už prežil dôvody, z ktorých sa zrodil a vzniká riziko, že sa z neho stane, ako hovorí Arendtová, „žijúci duch blúdiaci ruinami našej doby“.⁶ Ešte desaťročie predtým bola vášnivou stúpenkyňou nemeckého sionistického vodcu Kurta Blumenfelda (otca „postasimilacionistického sionizmu“), prívrženkyňou kompromisu s Palestíncami, buď teritoriálneho, alebo prostredníctvom založenia spoločného sekulárneho dvojnárodného štátu. No keď písala *Eichmanna v Jeruzaleme*, už dávno sa s niečím takým rozlúčila a pochmúrne predpovedala desaťročia palestínsko-izraelských vojen a krviprelievania. Už v 30. rokoch minulého storočia, teda dávno predtým, než v *Eichmannovi* kritizovala pôsobenie židovských rád v getách, bola Arendtová odporkyňou dohody sionistov s nacistami o prevode majetku (tzv. Haavara – pozn. prekl.), ktorá umožňovala nemeckým Židom za úžernícke úroky previesť časť zmrazeného majetku do Palestíny, čo však bolo v priamom protiklade so snahou o celosvetový židovský bojkot nemeckého tovaru. Sionisti, pre ktorých bola emigrácia do Palestíny nado všetko dôležitou prioritou, ospravedlňovali toto porušovanie ako „dialektickú nevyhnutnosť“.

V tej dobe už Arendtová mala veľmi málo pochopenia pre celý Weltanschauung (svetonázor). Zmocňovalo sa jej čoraz väčšie rozčarovanie z oficiálnej sionistickej politiky v Palestíne, ktorej sa nedarilo dosiahnuť mierové modus vivendi s arabským obyvateľstvom. Predvídala rozširovanie sa náboženského a nacionalistického fundamentalizmu medzi Izraelčanmi. V tej dobe toto varovanie vyznievalo rovnako provokatívne ako jej kniha o súdnom procese s Eichmannom. Na základe mravných i pragmatických dôvodov argumentovala, že Izraelčania sa musia deliť o moc a/alebo o územie s palestínskymi Arabmi. Zo spätného pohľadu pôsobia jej varovania úžasne predvídavo. Preto môže súčasný čitateľ akceptovať Arendtovej eseje a knihu o *Eichmannovi* v ich podstate.

Celkom iná situácia však bola, keď *Eichmann* vyšiel po prvý raz. Väčšinu židovských čitateľov a mnohých iných kniha rozhorčila. Bola dôvodom konca mnohých priateľstiev. Krátko predtým sa izraelským diplomatom podarilo presvedčiť antidefamačnú ligu B'nai Brith, že kritika sionizmu alebo Izraela je formou antisemitizmu. Niektoré z útokov na Arendtovej knihu ohromujú svojou bezuzdnou prudkosťou. Reakcia v samotnom Izraeli bola zložitejšia a v porovnaní s reakciou v Amerike takmer zanikla. Hnev viac-menej vyvolávalo prvé povrchné čítanie knihy ako Arendtovej kritiky vodcov židovských obcí v nacistami okupovanej Európe, ktorá akoby potvrdzovala sionistické klišé o „Židoch diaspóry“ ako servilných pasívnych ovciach, ktoré šli odovzdane na porážku.

Niektorí z Arendtovej kritikov už vyjadrili ľútosť nad svojou ohnivosťou v minulosti. Ale keď sa začali objavovať prvé ospravedlnenia, Arendtová bola už mŕtva. Arendtová nebola prívrženkyňou žiadnych -izmov a nedôverovala teóriám, ktoré sa tvárili, že majú odpoveď na všetko. Jej intuitívne tušenie o povahe politického zla môže dnes nájsť vnímavejšie uši než v čase prvého vydania knihy. Zlo, ako ho videla ona, sa nemusí vzťahovať len na démonických netvorov, ale – s ničivými dôsledkami – aj, ako to vidíme my dnes, na hlupákov a idiotov, ktorých činom žehná náboženská autorita. Jej pohrdanie konvenčným mudrovaním a akademickými normami je dodnes intelektuálne stimulujúce. Pred tridsiatimi či štyridsiatimi rokmi zmes spoločenských analýz, žurnalizmu, filozofických úvah, psychológie, literárnych alúzií a anekdot v Arendtovej najlepšej práci dráždila a hnevala kritikov. Dnes fascinuje a priťahuje.

2.

Arendtová prišla do Jeruzalemu v roku 1961 ako reportérka magazínu *The New Yorker*. Nebol to nápad novín, ale jej. Jednoducho mala pocit, že by sa mala na súdnom procese zúčastniť, lebo jej to prináležalo ako spoločenskej kritičke, osobe bez domova, svedkyni a tej, čo prežila. Napísala Rockefellerovej nadácii, že nikdy nevidela nacistického mäsiara, akým bol Eichmann, a že „toto je asi moja posledná príležitosť“. Prítomnosť na súdnom procese chápala ako povinnosť voči svojej minulosti. Zaujímala sa, ako sa sama vyjadrila, o pochopenie Eichmannovho spôsobu uvažovania (ak nejaké vôbec mal) a prostredníctvom svedeckých výpovedí na súdnom procese chcela preskúmať „totálnosť mravného zlyhania, ktoré nacizmus spôsobil v ctihodnej európskej spoločnosti.“

Výsledok, ktorý najprv vyšiel v magazíne *The New Yorker* a neskôr sa rozšíril na knihu, bol v prevažnej miere správou o súdnom procese, pokusom preskúmať, do akej miery sa súdu, konfrontovanému so zločinom, ktorý sa nedal nájsť v právnických príručkách, podarilo naplniť požiadavku na spravodlivosť. Kniha kombinovala filozofiu s každodenným pozorovaním a úvahami a nielen vďaka sugestívnemu štýlu, ale aj svojím sarkazmom a iróniou sa podobala na dielo Karla Marxa *Osemnásť brumaire Napoleona III.*

Búrku vyvolal predovšetkým Arendtovej portrét Eichmanna ako snaživého, no „banálneho“ byrokratického zločinca. (Samotný pojem „banalita“ sa v skutočnosti objavuje až na poslednej strane knihy, no je implicitne prítomný v celom texte.) Eichmannova priemernosť a bezvýrazný charakter Arendtovú zaujali už v prvý deň súdneho procesu. Jej prvotná reakcia, vyjadrená v listoch Jaspersovi, McCarthyovej a Blücherovi bola impresionistická. Nie je ani hrozný, napísala (Arendtová použila obecný nemecký výraz *unheimlich*, ktorý sa dá prekladať aj

ako príšerný). Vyzerá ako „duch v špiritistickej omáčke“. Ba čo viac, bol prechladnutý a v tej svojej klietke z nepriestrelného skla kýchal.

Mohla to pochopiť hlbšie. Hitler si za daných okolností nemohol vybrať lepšieho človeka. Väčšina tyranov a sériových vrahov vyzerá úboho a obyčajne, neškodne, ba až poľutovaniahodne, keď prídu o moc, podobne ako keď Saddám Husajn vyliezol z tej svojej potkanej diery s divokou bradou. Stala sa Arendtová v tejto ranej fáze obeťou toho, čo by sme mohli označiť za fyziognomický klam? My všetci mu z času na čas podľahneme. Arendtová sa nezaujímal iba o fyziognómiu, ale aj o grafológiu. „Veda“ o ľudskej fyziognómii bola v jej mladosti v Nemecku obľúbenou intelektuálnou kratochvíľou. (Podľa svedectva Karla Jaspersa jej učiteľ Martin Heidegger kategoricky odmietal Jaspersovu hrôzu pri pohľade na človeka, akým bol Hitler, ktorý sa mal stať nemeckým kancelárom, zvolaním: „Pozrite sa predsa na jeho ruky!“) Po niekoľkých dňoch súdneho procesu však Arendtová vedome prestala pozorovať Eichmannov vzhľad. „On [Eichmann] je v skutočnosti hlúpy,“ napísala Jaspersovi po jednom z Eichmannových vystúpení, „súčasne však hlúpy nie je.“ (*Er ist eigentlich dumm aber auch irgendwie nicht.*) Vďaka jej súkromným listom z Jeruzalema môžeme sledovať postupný vývoj jej téz. Predierajúc sa tromi tisíckami stránok Eichmannovho výsluchu, ktoré vypracoval kapitán izraelskej polície Avner Less, ešte pred súdnym procesom, postupne nadobudla názor, že čo sa týka Eichmanna, bola to predovšetkým jeho, ako to charakterizovala, bezmyšlienkovosť⁷, ktorá ho predurčovala stať sa byrokratom smrti bez tváre a jedným z najhorších zločincov všetkých čias. Zdôrazňovala Eichmannovu mravnú a intelektuálnu plytkosť a duchovné prázdno. Pritom Eichmann pravdepodobne neklamal, keď kapitánovi Lessovi povedal, že by sa nikdy nemohol stať doktorom, lebo neznesie pohľad na krv.

Arendtová dospela k názoru, že Eichmannova neschopnosť súvislého ústneho prejavu na súde bola spojená s jeho neschopnosťou myslieť, alebo myslieť z pohľadu inej osoby. Jeho plytkosť však v žiadnom prípade nebola identická s hlúposťou. Eichmann nezosobňoval nenávisť či šialenstvo, ani neuhasiateľný smäd po krvi, ale niečo oveľa horšie – beztvárú povahu nacistického zla ako takého v rámci uzatvoreného systému riadeného patologickými gangstrami, zacielenú na likvidáciu ľudskej osobnosti u svojich obetí. Nacistom sa podarilo obrátiť hore nohami právny poriadok, kde sa zlo a nenávisť stali základom novej „spravodlivosti“. Zlo stratilo v Tretej ríši svoje charakteristické znaky, podľa ktorého ho dovtedy rozpoznávala väčšina ľudí. Nacisti ho predefinovali ako občiansku normu. Konvenčné dobro sa zmenilo na prosté pokušenie, ktorému sa väčšina Nemcov rýchlo naučila odolávať. Pri takomto prevrátení sveta si Eichmann (možno podobne ako Pol Pot o štyri desaťročia neskôr) vari ani neuvedomoval, že pácha nejaké zlo. Vo vzťahu k elementárnej morálke, varovala Arendtová, sa to, čo sa považovalo za inštinky mravnosti, prestalo považovať za zaručené.

V diele *O pôvode totalitarizmu* sa ešte pridržiavala kantovského výkladu radikálneho zla ako zla, ktoré za nacistov zničilo základy morálnych zákonov, rozbúrало právne kategórie a pohrdalo ľudským úsudkom. V *Eichmannovi v Jeruzaleme* a v následných ostrých sporoch tvrdila, že nejakú hĺbku má len dobro. Len dobro môže byť radikálne, nie zlo, ktoré môže byť len extrémne, pretože nemá ani hĺbku, ani nejaký démonický rozmer, hoci – a to je tá hrôza! – sa dokáže šíriť ako pleseň po zemskom povrchu a znečisťovať celý svet. Zlo pochádza z toho, keď zlyhá myslenie. Zlo odoláva mysleniu, pretože vo chvíli, keď sa myslenie usiluje spojiť so zlom a preskúmať premisy a princípy, z ktorých ono pochádza, dostavuje sa sklamanie, pretože tam nič nie je. To je práve banalita zla.

Eichmann bol ambiciózny muž, ktorý túžil stúpať v hierarchii, no svojho nadriadeného by pre jeho miesto nezabil. Ani neprejavoval nejaké vlastné uvažovanie. Arendtová tvrdí, že to bola práve jeho „banalita“, ktorá ho predurčovala stať sa najväčším zločincom svojej doby. Namietala, že ho na súdnom procese podľa nej absurdne obviňovali, že bol samotným architektom holokaustu, jeho mozgom, no pritom sa prehládala práve jeho bezmyšlienkovitosť a vôbec sa o nej nehovorilo. Čiastočne preto, lebo to bolo ťažké uchopiť. No do istej miery unikla pozornosti aj preto, lebo proces s Eichmannom bol predovšetkým súdnym predstavením, zinscenovaným Ben Gurionom minimálne z politických dôvodov, aby sa jednoznačne dokázalo, že holokaust bol prosto najväčším antisemitským pogromom v histórii.

Práve údajná Eichmannova banalita bola hlavným dôvodom, prečo táto kniha vyvolala takú búrku. Väčšina ľudí si dovtedy myslela, že vraždy páchajú monštrá alebo démoni. Ďalším dôvodom bola krátka poznámka o „židovských rádách“ (Judenräte) ustanovených nacistami. Ctihodní členovia židovských rád nedokázali odhaliť nacistické úklady a v zúfalej nádeji, že slúžia najlepším záujmom miestnych Židov, stávali sa nevedomky nástrojom nacistov na eliminovanie maximálneho počtu Židov s minimálnym administratívnymi úkonmi a nákladmi. Prirodzene, ani jedno ani druhé nebolo nič nové. Dostojevskij by však Arendtovej termín „banalita zla“ nepovažoval za lacné slovičkárne, ako to urobil Geršom Scholem (vl. menom Gerhard Scholem, 1897-1982, nemecko-izraelský filozof a historik, zakladateľ moderného štúdia kabaly a prvý profesor židovského mysticizmu na Hebrejskej univerzite v Jeruzaleme – pozn. prekl.) v otvorenom liste Arendtovej, v ktorom ju obvinili z bezcitnosti. Keď sa Karamazovovi zjaví diabol, je to uváľaný, tupý a vulgárny trubiroh. Už pred Arendtovou aj iní poukazovali na diskrepanciu medzi osobnou priemernosťou monštier ako Hitler a Stalin a hrôzostrašnosťou zla, ktorým

spustožili svet. Takmer všetci, ktorí sa po vojne zúčastnili na súdnych procesoch s masovými vrahmi, medzi inými vážení doktori a lekárnici, odchádzali so znepokojujúcim poznaním, že vrahovia pôsobili v podstate ako vy či ja. Izraelský súdny psychiater, ktorý Eichmanna vyšetroval, konštatoval, že ide o „úplne normálneho muža, v každom prípade ešte normálnejšieho, než som teraz ja po jeho vyšetrení“. Práve táto koexistencia normálnosti a bezodnej krutosti rúca naše obvyklé predstavy a predstavuje skutočnú záhadu súdneho procesu s Adolfom Eichmanom. V tomto duchu aj Simone de Beauvoirová konštatovala, že aj francúzsky nacističia Pierre Laval pôsobil na svojom povojnovom súdnom procese ako obyčajný a bezvýznamný, nenápadný a vetchý človečik odvedľa.

Podobne už dávno pred Arendtovej knihou mnoho ľudí v Izraeli a inde obviňovalo židovské rady z účasti na nacistických úkladoch. Šesť rokov pred vydaním knihy v senzačnom procese pred okresným súdom v Jeruzaleme o urážke na cti hovoril predseda súdu o židovských radách a židovskej kolaborácii s nacistami oveľa kritickejšie než Arendtová v krátkej pasáži svojej knihy. A podobné obvinenia sa v priebehu rokov objavili v niekoľkých významných knihách, ako bola *Treblinka* od Jeana-Francoisa Steinera, *This Way for the Gas, Ladies and Gentlemen* od Tadeusza Borowského, a samozrejme, v monumentálnej práci Raula Hilberga *The Destruction of the European Jews*, na ktorú sa Arendtová opakovane odvoláva.

To, čo bolo u Arendtovej nové a osobitne provokatívne, bola jej nástojčivosť, s akou napadala vedenia židovských obcí. Čo mohli títo ľudia urobiť inak? Odpovede, hoci len v náznakoch, odvodzuje od svojho chápania miesta pre pravdu v politike. Mali židovské rady Židom povedať pravdu, keď vedeli, kam ich budú deportovať? Koľko ľudí by sa takto zachránilo, keby sa nejako dozvedeli pravdu? Prečo boli ctihodní predstavitelia židovských obcí takí disciplinovaní a servilní voči úradom?

Niektorí predstavitelia obcí veľmi dobre vedeli, že deportovaní idú priamo do Osvienčimu (a nie na presídlenie na východ, ako im to nahovárali nacisti). Za daných okolností bol nejaký otvorený odpor, prirodzene, nemysliteľný. No na druhej strane, prečo predstavitelia židovských rád neodmietli prijať zodpovednosť, ktorú na nich nacisti preniesli? Keďže mali morálnu autoritu, prečo neporadili Židom zachrániť sa útekem alebo sa snažiť dostať do podzemia? Arendtová naznačuje, že nebyť židovských organizácií a židovských rád, deportačná mašinéria by tak hladko nefungovala. Nacisti by možno museli vytiahnuť milióny ľudí jedného po druhom z ich domovov. Nebolo by sa za týchto okolností zachránilo viac Židov?

Keby neboli židovské rady tak „germánsky“ disciplinované, keby nezostavovali detailné zoznamy ľudí určených na potenciálnu deportáciu, keby tieto zoznamy následne neodovzdali nacistom, keby sa neponúkli zozbierať kľúče a vypracovať detailné inventáre opustených bytov, aby ich nacisti mohli odovzdať „árijom“, keby nevyzývali deportovaných, aby sa zhromaždili v určený deň, v určenú hodinu na určenej železničnej stanici s proviantom na troj- až štvordňovú cestu, zomrelo by menej ľudí? Tieto otázky si kladli aj iní ešte pred Arendtovou. No Arendtová šla ďalej, naznačujúc, že židovskí lídri sa nevdojak sami nechali vlákať do diabolskej pasce a stali sa súčasťou tohto systému lži.

„Pravda je, že ak by Židia neboli takí organizovaní a nemali svojich predstaviteľov, panoval by síce chaos a prehĺbila by sa bieda, no celkový počet obetí by ťažko dosiahol štyri a pol až šesť miliónov ľudí,“ napísala.

Je jasné, prečo mnohí považovali túto vetu za necitlivú a šokujúcu. To, že Židia naozaj mali svojich predstaviteľov a ctihodných zástupcov v miestnych a národných organizáciách, bola známa pravda. Mnohí z nich v minulosti zastupovali členov svojich obcí veľmi dobre. Mnohí sa naozaj zo všetkých síl snažili

zmierňovať utrpenie. No len málo z nich si naplno uvedomovalo rozsah nacistických plánov s genocídou. Čo by Arendtová povedala o týchto lídroch, keby utiekli za hranice, ako to mnohí z nich naozaj urobili, a opustili Židov, ktorí od nich záviseli? Bola by jej argumentácia menej šokujúca, keby preukázala väčšie pochopenie pre desivé dilemy, ktorým čelili židovskí predstavitelia, ktorí zostali doma? Šokovala by svojich čitateľov menej, keby len nastolila otázku ich správania sa namiesto pohrdavého útoku proti nim? Ona sama napokon uznávala, že sužovaní ľudia majú sklon strieďať jednu nádej druhou, že sa veci zmenia k lepšiemu, ak si kúpia trochu času. Šokovala by svojich čitateľov menej, keby sa zamerala na pochybnosti než na útočenie? Šokovalo by to menej, keby explicitne povedala, že židovskí predstavitelia „nevedomky“ spolupracovali na svojej vlastnej likvidácii? Lebo práve toto chcela nepochybne povedať.

3.

Walter Laqueur (nar. 1921, americký historik a politický komentátor – pozn. prekl.) napísal v začiatkoch sporov, že na Arendtovú neútočia za to, čo povedala, ale za to, ako to povedala. Arendtová bola neodpušiteľne prostoreká, keď Lea Baecka, cteného bývalého hlavného rabína a predsedu berlínskej židovskej rady označila za „židovského Führera“ (čo v druhom vydaní knihy odstránila). Jej štýl je miestami pochabý a drzý a tón profesorský a panovačný. Mala isté potešenie z paradoxov a jej sarkazmus a irónia pôsobili v diskusii o holokauste nevhodne. Dobrým príkladom je jej očividne ironická poznámka, že Eichmann konvertoval k sionistickému riešeniu židovského problému. Práve toto bolo zásadne nepochopené a dezinterpretované.

Jej sarkazmus často slúžil ako sebaobrana. Arendtovej biografka Elisabeth Youngová-Bruehlová múdro postrehla,

že Arendtová nastoľovala skutočné morálne témy, ktoré však rozmazávala nepotrebnou iróniou. A možno aj drzosťou. Príliš často si osvojovala monopol na „objektívitu“ a pravdu, pričom nielen na pravdu, ale na „celú pravdu“, napr. „celá pravda bola“, alebo „celá pravda je“. Tvrdila, že pochopila Eichmanna lepšie než ostatní a pokojne udeľovala rady prokurátorovi a obhajcovi (oboma pohrdala) i trom sudcom (ktorých obdivovala). Eichmannovi sudcovia, emigranti z weimarského Nemecka vyznievajú v jej knihe najlepšie.

Dnes z jej súkromnej korešpondencie vieme, že prišla do Jeruzalema s istými predstavami o Izraeli, jeho politickom systéme, jeho vláde a jeho politike voči Arabom. Bola zhrozená z Ben Gurionovho pokusu využiť súdny proces ako prostriedok na vytvorenie pocitu národnej jednoty medzi masami demoralizovaných nových emigrantov. Prejavovala aj sklon robiť absolútne závery na základe nepriamych dôkazov. Jaspersovi napísala, že izraelská polícia, „vyvoláva vo mne obavy, hovoria len po hebrejsky a vyzerajú ako Arabi. Je medzi nimi pár naozaj brutálnych typov. Podriadili by sa akémukoľvek rozkazu.“ Ak tomu naozaj verila, nečudo, že verila aj v to, že Ben Gurion zinscenoval proces iba preto, aby z nemeckej vlády vytĺkol ešte viac repatriačných peňazí. Arendtová nepochybovala, že Ben Gurion uzavrel s Adenauerom tajnú dohodu, aby sa smutne známe meno Hansa Globkeho na súdnom procese vôbec neobjavilo. Globke bol totiž vysokopostaveným úradníkom Adenauerovej vlády, ktorý za nacistov zostavoval oficiálne právne výklady norimberských rasových zákonov. Globkeho meno sa však na súde znovu a znovu spomínalo.

Mimo súdnej budovy znevažovala „orientálnu zberbu“, ako by bol človek niekde v Istanbule alebo v nejakej poloaziatskej krajine. Bola zhrozená „pajesmi a kaftanmi Židov – ortodoxných východoeurópskych Židov –, vďaka ktorým tu nemôže žiť žiadny rozumný človek“. Rozumní Izraelčania v Arendtovej očiach

boli *yekkovia*, čiže nemecky hovoriaci emigranti z Nemecka a Rakúska, vrátane jej vlastných príbuzných a dávnych priateľov z Freiburgu, Heidelbergu a Berlína. Bolo šťastím, povedala Jaspersovi, že traja Eichmannovi sudcovia mali nemecký pôvod, že boli „výkvetom nemeckého židovstva“. Jaspers jej odpovedal v podobnom duchu: „Dúfajme, že to traja nemeckí Židia budú mať pod kontrolou.“

Arendtová preháňala svoju reakciu na gýčový patriotizmus generálneho prokurátora Gideona Hausnera, ktorý využíval súdny proces v službe Ben Gurionovho deterministického pohľadu na židovskú históriu. V liste Jaspersovi opísala Hausnera ako „typického haličského Žida, veľmi nesympatického, nudného, ustavične chybujúceho. Pravdepodobne je aj jedným z tých ľudí, ktorí neovládajú žiadny cudzí jazyk.“ Bolo by zaujímavé vypočúť si, čo by asi povedala neskôr za vlády Goldy Meirovej a Menachema Begina, keď sa holokaust stal okultným jadrom nového občianskeho náboženstva a súčasne ospravedlnením izraelského odmietania stiahnuť sa z okupovaných území. Určite mala pravdu s kritikou Izraela za jeho prehnane nacionalistické a príliš unáhlené privlastňovanie si konkrétnych morálnych hodnôt. No prehnala to.

V neskorších rokoch Arendtová priznala, že niektoré z jej briskných konštatovaní boli chybné alebo zveličené. Najväčším omylom bol slávny či neslávny podtitul samotnej knihy. Termín „banalita zla“ sa stal súčasťou bežného slovníka a známym citátom. V spätnom pohľade Arendtová oľutovala, že ho použila. Priviedol ju do pasce. Keby to písala dnes, povedala v televíznom rozhovore v roku 1971, tento termín by nepoužila. Keď odzneli tieto slová, najväčšie rozhorčenie okolo knihy sa už pominulo. No obvinenie, že zbavila viny vrahov a urazila pamiatku mŕtvych, pretrvávalo.

Jej poznámky na adresu židovských rád zaberajú len pár stránok z celej knihy. V žiadnom prípade nešlo o esenciálnu súčasť

argumentácie diela. Akoby ich pridala až po prečítaní knihy Raula Hilberga. Pobúrili ju Hausnerove pokrytecké výčitky na adresu niektorých svedkov v podobe otázok ako „Prečo ste sa nevzbúrili?“ O tragickej úlohe židovských rád sa na súdnom procese s Eichmannom takmer nehovorilo a najmenej zo všetkých zo strany obžaloby. To v Arendtovej vyvolalo podozrenie. Jej spor nebol sporom so zavraždenými Židmi, ale s niektorými z ich predstaviteľov a s izraelskou prokuratúrou, ktorú podozrievala z ich krytia. Jej podozrenie sa potvrdilo. Cieľom zinscenovaného súdneho procesu nebolo odsúdiť Eichmanna alebo prehliadať židovské rady. Dve desaťročia po súde zástupca prokurátora Gabriel Bach (neskôr člen najvyššieho súdu) povedal v rozhovore, že keby sa pred súd dostavili všetci svedkovia a vypovedali by o židovských radách, „nikto by si na Eichmanna nespomenul!“

Arendtová spočiatku nechápala rozruch nad poznámkami o židovských radách. Potom dospela k názoru, že nevdojak vytiahla minulosť, ktorá nebola uložená na odpočinok. Stala sa mierne paranoickou a presvedčila sama seba, že bývalí prominentní členovia židovských rád dnes zaujímajú vysoké miesta v izraelskej vláde. Pritom jediné meno, ktoré dokázala spomenúť, bolo meno akéhosi subalterného úradníka na tlačovom oddelení nedôležitého izraelského ministerstva.

Tón recenzií v americkej tlači akoby potvrdil jej najhoršie podozrenia. Denník *The New York Times* zadal recenziu knihy spolupracovníkovi izraelského generálneho prokurátora (!). V ľavicovom časopise *Partisan Review*, ktorý celé roky velebil a uverejňoval jej články, napísal Lionel Abel, že Arendtová „urobila Eichmanna esteticky prijateľným, kým jeho obeť esteticky odpornými“. Eichmann, tvrdil Abel, vychádza v knihe lepšie ako jeho obeť.

Antidefamačná liga B'nai Brith vydala obežník s výzvou rabínom po celej Amerike, aby počas najposvätejších židovských sviatkov odsúdili Arendtovú zo svojich kazateľníc. Nie-

čo podobné sa neskôr stane v prípade Rolfa Hochhutha, ktorý preniesol vinu z nacistov na pápeža. Prirodzene, Hochhuth nič takého neurobil. Ani Arendtová nezmenšovala nezmerateľnú Eichmannovu vinu, za ktorú si podľa nej zaslúžil viac než smrť. Židovské rady nacistom uľahčovali ich prácu, no boli to len nacisti, ktorí zabíjali Židov.

Škandál čoskoro prerástol medze. Saul Bellow strhal Arendtovú v románe *Planéta pána Sammlera* za to, že využila tragickú históriu holokaustu na prezentáciu bláznivých myšlienok weimarských intelektuálov. Banalita sa tu berie ako maskovanie veľmi mocnej vôle skončiť so svedomím.

V Spojených štátoch začala kampaň na Arendtovej diskreditácii v akademickom svete. Medzi zúrivosťou reakcie a jej bezprostredným dôvodom bola ohromujúca disproporcía. Skupina prednášateľov – niektorí prileteli z Izraela a z Anglicka –, cestovala po krajine a označovala Arendtovú za „sebanenávidiacu Židovku“ a „Rosu Luxemburgovú ničoty“. Štyri rôzne židovské organizácie si najali znalcov, aby prešli Arendtovej text, riadok po riadku s cieľom jej diskreditácie. Výsledkom bol nález niektorých nepodstatných omylov – nesprávne dáta a skomolené mená. Titulok recenzie v periodiku *Intermountain Jewish News* znel: Sebanenávidiaca Židovka napísala proeichmannovskú knihu. Iní recenzenti ju kritizovali za výrok, že Eichmannov súdny proces zinscenovali. Lenže Ben Gurionov zámer od samého počiatku, keď nariadil Eichmannov únos a jeho postavenie pred súd v Izraeli, ako aj Ben Gurionovo následné verejné vyhlásenie naozaj oprávňovali vysloviť názor, že ide skutočne o zinscovaný súd. Jeho zmyslom, povedané Ben Gurionovými slovami, bolo „poučiť mladých“ a celý svet, ako aj umožniť židovskému národu dostať svojmu hlasu pri historickom zúčtovaní s jeho perzekútormi. Francúzsky týždenník *Nouvel Observateur* uverejnil vybrané výňatky z knihy a položil si otázku: Est-elle nazie? (Je [Arendtová] nacistka?)

Reakcia v Izraeli na Arendtovej poznámky o židovských rádách bola vo všeobecnosti miernejšia než v Spojených štátoch. Prvé recenzie v izraelskej tlači boli úctivé. Rešpektovaný izraelský denník *Ha'aretz* uverejnil dlhé výňatky z knihy v celkovo priaznivom kontexte. To neprekvapovalo. Napomenutím židovských rád Arendtová znela skôr ako staromódna sionistka, ktorou kedysi bola. Napokon, sionizmus bol hnutím židovskej sebakritiky.

Až s odstupom mnohých mesiacov odpáčil v polooficiálnom denníku *Davar* prvý izraelský útok proti Arendtovej literárny kritik Šlomo Grodzensky, čerstvý emigrant zo Spojených štátov. Začal Arendtovú kritizovať za jej ochotu uverejniť text v magazíne *The New Yorker* medzi reklamami na šperky od Tiffanyho a elegantné kožušínové kabáty. Grodzensky naznačoval, že to Arendtová urobila zo zištných dôvodov. Odsúdil „smrteľne nebezpečný prvok v Židoch typu pani Arendtovej. Ona je jed, ktorý sa živí sám sebou a ktorý s ňou putuje na každom kroku, dokonca aj do Osvienčimu a Jeruzalema.“ Žiadny izraelský vydavateľ preklad knihy nevydal, hoci v roku 1965 vyšiel preklad americkej knihy, ktorá útočila proti *Eichmannovi*. Prvý hebrejský preklad *Eichmanna v Jeruzaleme* (či ktorejkoľvek inej Arendtovej knihy) vyšiel až v roku 1999.

Geršom Scholem v otvorenom liste v časopise *Encounter* krupto Arendtovú odsúdil za nedostatok taktu a účasti (*Herzenstakt*), najmä za jej názor na Lea Baecka a iných členov židovských rád. Mnoho čitateľov s ním dodnes súhlasí. No pochybujem, či by sa našlo rovnaké množstvo tých, ktorí ho podporili v apele voči Arendtovej, aby prejavila viac „Ahavat Israel“ (lásky k Izraelu), čím myslel viac patriotizmu, viac citovej spoluúčasti. Teda presne toho, o čom bola Arendtová presvedčená, že sa tomu musí vyhnúť. Pritom pozorné čítanie Scholemovho otvoreného listu Arendtovej odhalí, že jeho autor bol v citlivej téme židovských rád ambivalentný, ba že s Arendtovou čiastočne súhlasil.

„Nemôžem vyvrátiť názory tých, ktorí tvrdia, že si Židia svoj osud zaslúžili, pretože včas nepodnikli žiadne kroky na svoju záchranu, pretože boli zbabelí a podobne,“ napísal. „Narazil som na tento argument nedávno v knihe takého čestného židovského antisemitu, akým je Kurt Tucholsky. Nemôžem poprieť, že [Tucholsky] nemal pravdu.“ Na rozdiel od Arendtovej sa Scholem neodvážil vyslovovať nejaký súd. „Nebol som tam,“ napísal. Arendtovej odpoveďou bolo, že odmietnutie zaujať nejaké stanovisko podryva samotné základy historiografie a práva.

Bol by Scholem reagoval rovnako prudko, keby Arendtová prejavila viac empatie voči nezávideniahodnej situácii židovských lídrov? Keby, napríklad, napísala, že „Leo Baeck vo svojej zaslepenosti a naivite“, alebo niečo v tomto zmysle? Možno by dokonca vyslovil nejaké vlastné súdy.

Myslenie, posudzovanie a konanie sú v tejto a v iných knihách Hannah Arendtovej tesne spojené. Jej postojom bolo, že ak si človek povie: „Kto som, aby som súdil?“, tak je stratený. Arendtovej nasledujúci život bol poznačený debatami, ktoré jej kniha vyvolala. Aj po mnohých rokoch, ktoré uplynuli od jej smrti, je táto autorka stále predmetom sporov. Možno to dokumentovať na senzačnej knihe spred niekoľkých rokov o jej nevinnej tínedžerskej lúboštnej afére s Martinom Heideggerom. Autor knihy Arendtovú opisuje ako sebanenávidiacu Židovku a hlúpučkú naivku, sexuálne polapenú na celý život svojím starším nacistickým profesorom, ženatým otcom dvoch detí. Táto kniha podáva hrubú verziu Arendtovej dlhého a komplexného vzťahu s Heideggerom, pričom niektorých recenzentov osobitne potešil jej zjednodušujúci výklad.

Ako pred niekoľkými rokmi napísal Tony Judt v týždenníku *The New York Review of Books*⁸, Arendtová urobila mnoho malých chýb, ktoré jej kritici nikdy neodpustia. No súčasne mnoho veľkých vecí urobila správne a práve za to si zaslúži, aby sme si ju pamätali. Bola by trpko pobavená obnoveným záujmom

o svoje dielo. Raz povedala, že najsmutnejšou formou slávy je sláva posmrtná. V čase vrcholiaceho škandálu okolo *Eichmanna v Jeruzaleme* jej Jaspers na útechu napísal, že príde čas, ktorého sa už ona sama nedožije, keď jej Židia postavia v Izraeli pamätník, ako to práve vtedy robili Spinozovi.⁹ Zatiaľ sa tak nestalo. No mohli by sme k tomu dôjsť.

AMOS ELON

Poznámky

- 1 DABNEY, Lewis M., red. – WILSON, Edmund. *The Sixties*. New York: Farrar Straus & Giroux, 1993. S. 560, 562. Pozri tiež BENHABIBOVÁ, Seyla. *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*. Thousand Oaks: Sage Publications, 1996 a prednášku Idith Zertalovej z Tel Avivskej univerzity pod názvom *Arendtová v Sione*, prednesenú na medzinárodnom kolokviu o Arendtovej v Postupime.
- 2 ARENDOVÁ, Hannah – JASPERS, Karl. *Correspondence, 1926 – 1969*, edit. Lotte Köhlerová a Hans Saner, preklad Robert a Rita Kimerovci. New York: Harcourt Brace, 1992; ARENDOVÁ, Hannah – McCARTHYOVÁ, Mary. *Between Friends*, red. Carola Brightmanová. New York: Harcourt Brace, 1995; ARENDOVÁ, Hannah – BLUMENFELD, Kurt. „In keinem Besitz verwurzelt“: *Die Korrespondenz*, red. Iris Phillingová. Nordlingen: Rotbuch, 1995; ARENDOVÁ, Hannah – BROCH, Herman. *Briefwechsel 1946 bis 1951*. Frankfurt: Jüdischer Verlag, 1996; ARENDOVÁ, Hannah – BLÜCHER, Heinrich. *Briefe 1936 – 1968*, red. Lotte Köhlerová. Mníchov: Piper, 1996; a ARENDOVÁ, Hannah – HEIDEGGER, Martin. *Letters: 1925 – 1975*, red. Ursula Ludzová. New York: Harcourt, 2003.

- 3 Pozri tiež štandardnú biografiu YOUNGOVÁ-BRUEHLOVÁ, Elisabeth. Hannah Arendt: For the Love of the World. New Haven: Yale University Press, 1982. Slovenský preklad *Z lásky k svetu 1.,2.*, Agora, Bratislava, 2004, 2005.
- 4 V hesle „Arendtová, Hannah (1906 –)“ sa nesprávne píše, že v diele *Eichmann v Jeruzaleme* inter alia tvrdí, že „obete sú čiastočne zodpovedné za svoju likvidáciu tým, že sa nedokázali postaviť na odpor“. Nikde v knihe Arendtová niečo také nenapísala.
- 5 Dobrý, no v žiadnom prípade vyčerpávajúci výber možno nájsť in FELDMAN, Ron H., red. *The Jew As Pariah: Jewish Identity and Politics in the Modern Age*. New York: Grove Press, 1978. Ide o Arendtovej eseje z rokov 1942 až 1966. Obsahuje tiež niektoré jej listy redaktorom po vydaní *Eichmanna v Jeruzaleme*, ako aj jej slávnu výmenu listov o knihe s Geršomom Scholemom.
- 6 „Zionism Reconsidered“, *Menorah Journal*, d. 23, č. 2 (október – december 1945), s. 172.
- 7 Mary McCarthyová jej vyčítala – a nie po prvý raz márne –, používanie slova *Gedankenlosigkeit*, čo v angličtine neznamená to isté, čo v nemčine. V angličtine ide skôr o významovú konotáciu zábudlivosť alebo zanedbanie. Podľa Mary McCartyhovej by bolo výstižnejšie napísať „neschopnosť myslieť“.
- 8 *The New York Review of Books*, 6. apríla 1995.
- 9 Jaspers Arendtovej, 25. októbra 1963.